

Милена КИРОВА¹

**Тракия и образът на тракиеца
в народоведските съчинения на Антон Страшимиров**

Резюме

Антон Страшимиров е един от първите писатели, които създават народоведски съчинения в българската литература от началото на XX век. През 1918 г. излиза неговата „Книга за българите“, разширена и пренаименувана „Нашият народ“ пет години по-късно. С нея се поставя началото на един популярен дискурс, който ще продължи да съществува докъм края на XX век – народопсихологията. Основната част в съчинението на Страшимиров се занимава с петте регионално и диалектно обособени групи на българския народ: шопи, мизийци, тракийци, рупци (родопчани) и македонци. Настоящият доклад се занимава с образа на тракийците: типични черти на техния бит, психологически характеристики, модели на поведение – така както ги описва Страшимиров. Безспорно има много литература в народопсихологическите изследвания на Антон Страшимиров, но неговите обобщения са интересни и в този смисъл: като пример и доказателство за популярните стереотипи, с които българските писатели от началото на XX век осмислят и конструират националното самосъзнание.

Ключови думи: Антон Страшимиров; народопсихология; Тракия; регионални групи

**The Thracian region and the image of its people
in the works of Anton Strashimirov examining Bulgarianness**

Abstract

Anton Strashimirov is one of the first Bulgarian authors who wrote in the field of national psychology as early as the beginning of the 20th century. He published “A Book on Bulgarians” in 1918, and five years later, it reappeared in an expanded new edition as “Our People”. This book set the beginning of a popular discourse known as national psychology, which in Bulgaria subsisted until the late 20th century. The main body of Strashimirov's work dealt with the five principal groups of Bulgarians characterised by their different geographical location and dialects: Shops, Moesian people, Thracian people, Rhodopeans, and Macedonian people.

This paper deals with the image of Thracian people (typical features of their life, psychological characteristics, and patterns of behaviour) the way Strashimirov depicted them. Anton Strashimirov's ethno-psychological research possesses beyond doubt great literary merits, but his generalisations are also interesting for exemplifying and proving the popular stereotypes which early 20th century Bulgarian writers resorted to when conceiving and constructing the national consciousness.

Keywords: Anton Strashimirov; national psychology; the Thracian region; regional groups

¹ Проф. дфн Милена Кирова преподава Българска литература от Освобождението до Първата световна война и Антропологията на библейския свят в СУ „Св. Климент Охридски“. Автор е на петнадесет книги, сред които са монографиите „Сънят на Медуза. Към психоанализа на българската литература“ (1995), „Йордан Йовков. Митове и митология“ (2001), „Проблематичният реализъм“ (2002), „Библейската жена“ (2005), „Българска литература от Освобождението до Първата световна война“, Част I (2016) и Част II (2017). Съставител и редактор на два тома „Неслученият канон“, първата колективна история на българската литература, създадена от жени (2009, 2013). През последните десетина години се занимава с изследване на мъжествеността в Стария Завет, в резултат на което през 2011 г. излезе книгата ѝ „Давид, Великия. История и мъжественост в Еврейската Библия“, а през 2017 - втората част, наречена „Героичното тяло“.

През 1916 г., в разгара на Първата световна война, излиза от печат книгата „Войни и освобождение“ от Антон Страшимиров. Както подобава в онзи момент, тя е с национално-патриотичен дух и разказва за военните подвизи на българския народ. Нейният увод обаче, наречен „Ние, българите“, предизвиква най-голям интерес и това кара авторът да го разшири в самостоятелна студия, която е публикувана две години по-късно в самостоятелно издание „Книга за българите“. За трети път народоведското изследване на Антон Страшимиров се появява през 1923 г., в основно редактиран и прекомпозиран вариант, този път озаглавен „Нашият народ“. Следват две неспокойни десетилетия, самият автор умира през 1927 г. и книгата остава без второ издание в продължение на 70 години – чак до 1993, когато се появява, почти по случайност, в невзрачна книжка, представена от мимолетно съществувалото издателство Ятрус². Тук веднага възниква въпросът защо българската историография от времето на държавния комунизъм, в продължение на половин век, отказва живот на тази книга въпреки подчертания си интерес, особено през 70-те – 80-те години, към мемоарната, етнографската и народопсихологическата книжнина, наследена от нашето минало? Най-краткият отговор е: защото България на Антон Страшимиров не се побира в рамките на националистично-романтичния дискурс, изработен по онова време под лозунга *1300 години България*. И не само не се побира, а противоречи на неговите митологични внушения и звучи в дисонанс с официозния патос и умилителната реторика.

Още първите страници се разминават радикално с националистичната представа за Българското възраждане. Антон Страшимиров си задава въпроса защо през първата половина на XIX век ренесансът, дори в политическо отношение (включително като размирици срещу турската власт) се случва в Северна България, особено в градове като Видин, Свищов и Враца, докато в южната част, включително в земите на Тракия, почти изцяло липсват документирани прояви на национално съзнание. Отговорът му е изграден върху документи и върху материал от народни песни, особено от песни, които рядко се ползват – събрани сред бесарабските българи, които са се изселили с оттеглянето на руската армия след Кримската война тъкмо от Видинско.

По същото време Южна България е попаднала под набезите на кърджалийски шайки, толкова страшни, че „угарите се пълнят с кърви“ според една от песните. Единственото спасение за местното население е имперската войска и централизираното държавно управление. Няма никакво място и още по-малко желание за съпротива срещу реда, представен

² Страшимиров, Антон. *Нашият народ*. София, Ятрус, 1993.

от държавната власт; това прави безпредметен „ренесанса“ така, както го определя историографията – тогава, а и сега – като подем на българското национално съзнание и пробуждане на копнеж по минала слава. „Народната душа е вече отбита от старото хайдутство, пише А. Страшимиров, борбата с държавната власт, като чуждоплеменно господство, е безпредметна за времето; почва смътно осъзнаване, че не властите са виновни, ами е страшна липсата на власти [...] Според песните на бесарабските българи, народната душа твърде малко се колебае между борещите се две страни – централната власт с градовете срещу реакционните сили за времето си: народът решително клони към държавното стабилизиране. Защото той, народът, е вече съвсем отчужден от каквито и да било племенни чувства, та търси самосъхранение и го намира в централната власт, защото всичко друго го подлага на сеч и обир“ (13)³.

В песните на бесарабските българи – и в очевидно противоречие с националистичната идеология на всички режими от XX век – „е застъпено – и толкова красноречиво, че просто поразява! – отвращението на народа от всякакво бунтарство, от всяко своеглавие, от всяко племенно враждуване“ (13). Към това можем да прибавим и някои спомени от средата на XIX век, оставени от чужди пътешественици в България. Този вид спомени по принцип не се публикуват на български и никога не се цитират от българската историография. Такива са например пътеписът „Пребиваване в България“, написан от двама британци: Станислас Сейнт Клер и Чарлс Брофи, издаден през 1869 г. в Лондон, както и „Наблюдения върху българските работи“ от Маркиза на Бат, издаден също в Лондон през 1880.

Изселванията на огромни, „стохилядни“ маси от българи през първата половина на XIX век, според Страшимиров, е национална трагедия, „страшният български погром“ я нарича той. Той обхваща на практика всички български области, включително „цяла Долна Тракия (Одринско) и Горна Тракия, като се започне от Карловско и се включи цялото поле и Средна гора (Чирпанско, Старозагорско, Новозагорско, Ямболско, Сливенско)“. Но това е само едната страна на страшния погром. Втората и не по-малко катастрофална последица е заселването на същите плодородни земи с огромни маси татари и черкези, „изгонени насилствено от своята родина“, т.е. от земите на Русия. Преди да се заселят, те се замогват, като „се хвърлят върху народа ни с всичката свирепост на отчаянието: обират, безчестят, горят и пленят останките от нашето население вредом по запустелите земи, където ги заселват дезорганизираните на свой ред турски власти“.

³ Страшимиров, А. *Нашият народ*. Цит. изд., с. 13. Оттук нататък всички цитати от това издание ще се отбелязват само със страницата вътре в текста.

И понеже руските татари не стигат, за да се заселят „обезлюдените български полета“, цариградското правителство приема нова стратегия: дълго време, „чрез големи обявления в турския държавен вестник, кани всички безимотници от пределите на Османската империя да заселят тучните земи по запустелите български полета“. Така се появяват колонии от албанци, арнаути и анадошки турци; идват дори гръцки общности: от Епир, от Атонския полуостров и пр. С две думи: през първата половина на XIX век протичат дълбоки промени в етническия състав на българското население и „само с оглед на тази неизмерима трагедия за българизма ... трябва да се преценяват положителните и отрицателните качества на племето ни днес“ (23).

Основната част от съчинението на А. Страшимиров е отделена за дефиниране и типологизиране на българската „народна психология“. Мястото, където тя може да бъде открита, е само едно: „в езика, в мелодиите и в умотворенията: за всичко друго имаме малко средства“. Има обаче и допълнителни територии, например в „проявленията на колективната душа през съдбоносни исторически моменти“. И тук Страшимиров прави подробен анализ на една случка, която се е разиграла през XII век, по време на Второто българско царство, при устието на Струма до днешното гръцко село Амфиполи. Там са се сблъскали византийските легиони и войската на цар Асен; в навечерието на битката Асен произнесъл реч, запазена от византийския историк Никита, която Страшимиров подлага на подробен анализ, тъй като смята, че с нея царят умело въздейства тъкмо върху колективните характеристики на българската душевност.

Когато се стига до типологизация, Страшимиров очертава пет „традиционно обособени български групи“: мизийци, тракийци, шопи, македонци и рупци. Въпреки че отчита невъзможността да съществуват строго обособени граници между тях, авторът – задължен на своя подход, все пак дефинира ясно типичните характеристики на всяка група.

Тракийците първоначално били смес от мизийци и рупци, защото първите турски бейове, заграбили тези плодородни земи през XV век, докарали тук ратаи „из планините от север и юг“. Някогашните планинци личат в празничната премяна на тракийските мъже: кожухче, в което те „се изпичат заради горещините в топлото поле“. Освен с кожухче, тракийските мъже се отличават с избухливост и отмъстителност, неслучайно мизийците ги наричали „печенеги“. Тъкмо сред тях полският шляхтич Чайковски, известен като Садък паша, вербувал в средата на XIX в. своето „запорожие“: дружини от конници, с които воювал както срещу местните шайки разбойници, така и срещу руската армия по време на война. Изобщо, хора с „вълчи нрави и чувствителна отсеченост“. „Заможният загарец (както те сами се наричали, защото били дошли от задгорие) ходи с ботуши, в които обикновено носи нож: с него

той мушка съседа си или вола и кравата му; ако пък това не го задоволи, подпалва му снопите, коренѝ му лозето, даже му гори къщата. В Тракия дълго не ставаха избори без човешки жертви“ (101).

Изглежда, че тази представа за тракийците като хора темпераментни, с лесно запалима чувствителност е била всеобщо популярна в България от началото на ХХ век. Срещаме я в една необичайна препоръка, която Пенчо Славейков отправя напълно доброжелателно към Яворов, вече признат за голям поет: „Слушай, момче. Зная, че като чирпанец ти си човек темпераментен. Впечатлението ми е, че пишеш почти винаги в крайно възбудено състояние. Често патосът ти е високопарен и тук-там прекомерен. Не съм лекар, но като поет ти препоръчвам да вземаш малко бром, преди да хващаш перото.“⁴

Не само че не бихме могли да си представим как Пейо Крачолов обуздава патоса, който го прави Яворов, с бром, но и цялото му присъствие в българската литература сякаш противоречи на друго твърдение, което формулира А. Страшимиров. „Загарците, произлезли от ратаи и роби, са досущ непоетични. Песните им са речитативни припеви, които се свършват с тъжни извивки, като нареждане на оплаквачки“ (77). Все пак тъкмо Яворов със своя физически тип (ако не приемем легендата за тайнствен „арапски“ произход) потвърждава друго наблюдение от съчинението на Страшимиров. „Той, загарецът, и сам е черен [като „черното тракийско поле“]: не е трудно да се проследи примеса в кръвта му от първите турски чифлигари – циганите, от които и днес имаме цели махали по градове и села в Тракия. Това особено се чувства в чертата Чирпан-Търново-Сеймен“ (78).

Може да ни направи впечатление, че дотук Страшимиров назовава различни места от Тракия, включително такива, които след Освобождението попадат в земите на Турция и Гърция, но това идва от убеждението му, че големите етнически групи са били вътрешно обособени като носители на специфичен бит и особен характер. Народопсихологията по принцип, като паранаучен дискурс, вярва, че могат да бъдат извлечени и артикулирани общовалидни характеристики със същностен характер, в някаква степен задължителен за всички членове на дадена група. Отзад стои натурфилософската идея за успореденост между човешките общности и природните форми. „Племенните деления“ например, твърди Страшимиров, са „такава мистична наличност в живота на човечеството, каквато са и видовете гори в планините“ (146).

⁴ Пенчо Славейков, П. К. Яворов, Петко Ю. Тодоров в спомените на съвременниците си. София, БП, 1963, с. 137.

Едва към края на частта, която описва всяка група чрез нейния диалект, той дефинира пространството на Българска Тракия, или това, което остава в България след Първата световна война. Загарците населяват главно „долината на Марица и източното продължение на Тракия, като прекосява в тясна ивица Тунджа (при Ямбол) и стига бреговете на Бургаските блата (не и бреговете на Черно море обаче)“. По оста север-юг „загарците достигат северните поли на Родопите и южните на Средна гора, а в самото широко тракийско поле под Хасково се втурват и по долното течение на Марица“. Техните пазарни центрове са главно Пловдив и Стара Загора.

Колективната психология на загарците има някаква връзка с естествените характеристики на земите, които те обитават. Голямото и плодородно поле например ги е направило „страшно лакоми за земя, стихията им е оран и жътва“. Увлечени в полската работа, те най-малко от всички етнически групи отделят внимание на домашната архитектура: „живеят в почти хижи, покрити с ръжена слама и в дворищата им „момината градинка“ или липсва, или далеч не е свидна“. Нравите им са по-скоро сурови и строги. Най-много се различават от рупците, които са „женствени“, а пък рупките, „край славата си на хубавици, не са опазени и от друга слава“. За разлика от тях тракийките са „мъжествено строги“ и не се колебаят да стигнат до крайности, ако им се налага да пазят честта си.

И тук Страшимиров разказва една история, която била възможна единствено сред загарци и добре илюстрира суровите им „печенежки нрави“.

В едно бургаско село от загарци един семейник, баща на деца, човек с прогимназиално образование и кмет в селото си, хлопал през нощта на вдовишка врата. Вдовицата го причаква с кримка пред вратника си и го прострелва в корема. Още през нощта доведоха злополучника в Бургас и лекарите свиха рамене: той беше безнадежден. Загарецът – мургав, със смоляно черни мустаци и с големи уста – беше все още някак настървен и не изглеждаше да се кае. Той настоя да му се открие „самата истина“. И като я чу, сякаш се успокои. „Така! Защо жа плачете на чужд гроб?“ – каза той тъмно. И после поръча да натоварят бомба ром на волски кола и я поведе към селото си, следвана от тая, в която лежеше сам той, вече мъртвоблед, но все още зъл... А в селото злополучникът спрял колата сред стъгдата, казал да повикат връстниците му и ги накарал да пият, докато издъхнал (102).

След Освобождението за българска Тракия настъпват тъмни времена. „Благодатните тракийски равнини“ са разпродадени от турските бейове, които бързат да се изтеглят. „И лакомите за земя загарци се нахвърлиха да купуват земя. А пари те нямаха, нито пък имаше още кредитни учреждения в страната. Така тракийските градове се превърнаха в лихварски вертепи и светлото гражданско ниво в Тракия се принизи до неузнаваемост“ (103).

Загубата на огромните имперски пазари също има катастрофални последици: пропада цялата ръчна индустрия по долината на Струма, Пловдив губи търговското си значение, обезлюдяват се градчетата от Клисурса до Калофер (тъжната картина на този процес е показана добре в романа „Харитининият грях“ от Ана Каменова). Новата столица отмъква интелигенцията на Тракия. „Горещ е темпераментът на загарците – обобщава А. Страшимиров, те бяха първи в най-светлите обществени прояви на Възраждането и въстанията; те се оказаха и най-крайни в падението [...] И общественият живот в Тракия се омърси дотам, че когато в началото на сегашното десетилетие (току пред войните) в България се много изостри подражателният период (младите поколения бяха в непонятен делириум от всичко чуждо и отричаха всичко домашно), тогава Южна България даде поразителни ексцеси: в кроткия и културен Казанлък добри бащи кръщаваха децата си с името Санин (герой на един всеотричащ руски роман); в Стара Загора имаше тайно ученическо дружество за самоубийства; а в Пловдив ... учениците почнаха да убиват учителите си!“ (104).

Тракийските училища, за щастие, имат не само ексцесна страна. По същото време в тях се заражда прослойка от хора, които се занимават с наука, макар и по специфичен начин: „Типичният тракиец се заравя страстно в кабинетна работа, но не губи темперамента си и често, вече оформен за научна дейност, ще го видите излязъл на улицата и повел тълпи... Ако мизиецът клони към прусака в европейския тип, тракиецът е по-близо до френския темперамент.“ (114).

Оказва се, че тъкмо Тракия дава „плеяда от най-крупни фигури в македонските революционни борби: дядо Марко Лерински, Кръстьо Асенов, Михаил Герджиков, Коста Нунков (от Чирпан, приятел на Яворов, което ми напомня, че в тази група трябва да включим самия поет) и т.н.

„Нацията тепърва има да очаква ценен влог от загарците за оформянето на общонародния творчески гений.“ И Страшимиров посочва едно важно условие това да се случи: „Ако можеше да се прокара железница от Пловдив направо за Егея, би се ускорил денят, в който Южна България пак ще заеме своето първо положение в живота на страната.“ (104).

Днес, 90 години по-късно, България има не само железница, но и още нещо, за което Страшимиров едва ли е можел да мечтае тогава: завършена магистрала. А дали Тракия заема „първо положение в живота на страната“, остава ни да помислим сами.